

ID-DSATAX-IL CENTINARJU TAL-FUNDAZZJONI
TAL-KNISJA MATRICI U PROTO-PARROKKJALI
TA' MALTA "SAN PAWL BARRA S-SWAR",
IR-RABAT.

A.D. 60 — A.D. 1960.

Minn Nutar F. CATANIA

SKOND il-vera u kostanti tradizzjoni miġjuba mill-ahjar u l-ikbar storiċi Maltin u barranin, u mill-kommentaturi ta' l-Atti Apostoliċi, fit-tliet xhur li l-Appostlu Missierna San Pawl dam fil-gżira tagħna, għażel GHAR fil-foss tal-belt l-antika Melita, biex fih jiġbor l-ewwel fidili, iġħallimhom il-misteri tar-religion, igħammidhom u jifraq magħhom il-Hobż ta' l-Angli, u hemm istitwixxa l-Ewwel Knisja ta' Malta u kkonsagra lil San Publju bħala l-Ewwel Isqof ta' Malta.

Fost l-istoriċi li semmejnejha nsibu: Rocco Pirro ("Sicilia Sacra" — 1611); Dr. M. A. Asciak ("Della Nuova e Grandissima Devozione ecc." — 1616); Cajetani ("Isag ad Hist. Sicil." — 1615); Pad. Girol. Manduca ("Vita S. Publio" mss. — 1648); Gio. F. Abela ("Malta Illustr." — 1646); Niederstedt ("Melit. Vetus et Nova" — 1660); G.F. Bonamico ("Gaudia Melitensis" — 1666); Pad. Pelagio ("Vita di San Publio" — 1775); Can. G.G. Testaferrata ("Dissert. Stor. Critica di S. Publio" — 1777); Conte Ciantar ("Malta Illustr." — 1780 u "Critica dei Critici" — 1788); Mons. O. Bres ("Malta Antica Illustr." — 1816); Dr. R. Zerafa ("Memoria della Tempesta del 1813" — 1848); Can. Gatt Said ("La Grotta di San Paolo" — 1868) u "Risposta al Can. V.P. Galea" — 1868); Mongitore ("Sicil. Sacra" — 1788).

Ma' dak li kitbu dawn l-istoriċi nistgħu nżidu, barra dak li nsemmu aktar 'il quddiem, dak li qalu l-Kanonċi tal-Kattidral fl-1617 u li jinsab irregġistrat fl-Atti Kapitolari ta' l-istess Knisja, jiġifieri li: "Il-Grotta Mqaddsa ta' San Pawl hija l-baži u l-pedament tal-Veskovat, tal-Kattidral u tal-Kanonikati", u espressjonijiet ohra bħal dawn; u fil-prokura li għamlu fl-atti tan-Nutar Andrea Allegritto biex jagħmlu kawża Ruma rregħistrav dan il-kliem: "Dicta Sancta Crypta cum sit vere fundamentum Cathedralis Ecclesiae a qua etiam dependit Episcopatus hujus Dioecesis Melitevane."

U billi sas-sena 313 ma kienx permess lill-insara li jibnu knejjes publici, dan il-GHAR illi l-lum insibuh taħt l-isem ta' "Il-Grotta Mqaddsa ta' San Pawl" sa din is-sena 313 baqa' l-uniku knisja fejn kienu jingħabru l-insara Maltin. Iżda, billi sa dak iż-żmien in-numru tal-fidili kien kiber sewwa, appena fl-imsemmija sena 313 l-Imperatur Kostantinu bl-Editt ta' Milan ta l-libertà lill-insara ghall-kumdità tagħ-hom inbniet knisja fil-berah magħquda haġa waħda mal-Grotta, u saret il-PROTO-PARROKKJALI, il-KATTIDRALI, u l-MATRICI tal-KNEJJES kollha ta' Malta.

Hekk hu l-Orġiġini tal-Knisja ta' San Pawl, barra s-swar, tar-Rabat.

Din it-tradizzjoni baqgħet shiha sa l-1617 u ġiet ikkonfermata bir-relazzjoni li l-Isqof kien bagħat lis-Santa Sede f'din is-sena, meta Beneguas irnexxielu jieħu taħt idejh il-Grotta Mqaddsa ta' San Pawl u ttrasferiha taħt il-kura u l-ħakma tal-Gran Mastru ta' Malta. F'din l-okkażjoni l-Isqof irrelata: "Ab antiquissimo tempore citra Sancta Crypta Sancti Pauli nuncupata posito in suburbio sive Rabbato Civitatis Notabilis Insulae Melitetanae in honorem Gloriosi Apostoli, qui inibi permanit universaliter apud omnes in maxima semper extitit ed adhuc extat veneratione;

LUXOL

(Enamel Paint)

One coat covers ANY colour

- * **QUICK DRYING**
4-6 HOURS — TOUCH DRY
- * **EASY APPLICATION**
PERFECT FLOW — NO UNSIGHTLY BRUSH MARKS
- * **MIRROR LIKE GLOSS**
WHICH LASTS FOR YEARS EVEN OUTSIDE
- * **WASHABLE and SCRUBBABLE**
- * **NON FADING**
HIGH-GRADE PIGMENTS ENSURE COLOUR RETENTION
- * **NON BLOOMING**
MANY GLOSS PAINTS HAZE OR BLOOM — LUXOL DOES NOT
- * **24 INTERMIXABLE COLOURS**

Sole Agents:

JOSEPH FALZON & SONS

ST. GEORGE'S IRONMONGERY STORES
66, ST. PAUL'S STREET, VALLETTA.

AGENTS FOR BRITISH PAINTS LTD.

WHOLESALE & RETAIL

Insist always on British Paints Products

PHONE: 25966.

istaque Crypta fuit et est PAROCHIALIS ET MATRIX, cum coemeterio et devo-
torum sepulchris, ac ex PERPETUA seniorum traditione usque in praesens tempus
reputatur alias fuisse CATHEDRALIS AD LOCUM UBI NUNC ADEST INDE
TRANSLATA PROPTER IMMINENTIA PERICULI INCURSUS BARRARORUM
HOSTIUM. Teneturque communiter ex antiquioribus Ecclesias ipsius Civitatis in
qua fons baptismalis extitit et duravit prout Sacramentorum administratio, etiam
benedictionis matrimoniorum continuavit usquequo ad majorem populi illic con-
fluentis commoditatem aliis de causis fuit super Chrypta ipsa deinde supraedificata
formalis Ecclesia Magna sub eodem titulo S. Pauli".

Tifsira: (Mill-ibghat żminijiet 'il hawn 'il hekk imsejha Grotta Mqaddsa ta' San Pawl qiegħda fis-Subborg jew RABAT tal-Belt Notabile tal-Gżira ta' Malta, ad unur tal-Glorjuż Appostlu Pawlu li hemm qagħad, ma' kullimkien u ma' kulhadd dejjem kienet u għadha miżmuma bl-akbar venerazzjoni; l-istess Grotta kienet u hija PARROKKJALI U MATRICI, biċ-ċimiterju u l-oqbra tad-devoti, u skond il-perpetwa tradizzjoni tax-xjuh saż-żmien tal-lum hija miżmuma li kienet Kattidral ieħor trasferit fil-lok fejn jinsab il-lum minħabba l-periku imminenti ta' l-invażjoni mill-ghedewwa barbari. Hijha komunement ukoll miżmuma bħala waħda mill-knejjes l-aktar Antiki ta' l-istess belt, u fiha kien hemm u dam il-fonti tal-magħmudija biex jiġu amministrati s-Sagamenti kif ukoll it-tberik taż-żwieg, u dan kollu baqa' jis-sokta sakemm għall-kumdità tal-poplu li hemm kiēn jingabar u għal kawzi oħra nbniet Knisja formal i-wisq kbira taht l-istess isem ta' San Pawl).

Dan jaqbel ukoll ma' dak li l-kbir Kommentatur ta' l-Atti Apostoliċi, l-Alapide, fuq dak li qalulu skond it-tradizzjoni Patrijet għorrief, halla miktub: "Tertium quod S. Paulus Melitae commoratus sit per tres menses. Tradunt eum cum S. Luca, Aristarcho, Trophimo aliisque sociis habuisse in crypta quadam suburbana civitatis veteris quam proinde in magna habent veneratione ADEO UT JUXTA EAM AEDIFICAVERINT ECCLESIAM QUAE PER MULTA SECULA FUIT MATRIX ET EPISCOPALIS TOTIUS INSULAE."

(Fit-tielet lok li S. Pawl qagħad Malta tliet xħur, skond it-tradizzjoni huwa flimkien ma' S. Luqa, Aristarku, Trofimu u shabu oħrajn għammar fċertu GHAR fis-subborg tal-belt il-qadima li għalhekk ġie miżmum b'venerazzjoni kbira tant, li HDEJH BNEW KNISJA LI GHAL BOSTA SEKLI KIENET IL-MATRICI U L-EPISKOPALI TAL-GŻIRA KOLLHA).

Din il-parrokkjalità u maternità l-Knisja ta' San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, ma tilfitha qatt.

Fid-dokument l-aktar antik li għandna fuq il-parroċċi ta' Malta, jiġifieri fir-Ruolo li fl-1486 għamel l-Isqof Senatore de Mello, insibuha taħt l-isem ta' LA CAPPELLA DI S. PAULO DI FORA.

Fil-Viżta ta' Mons. Duzina ta' l-1575 insibu bhala Arciprietary tal-Kattidral u Rettur Kurat ta' San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, lil Dun Leonardo Micallef de Agatiis, li meta dan ġie mistoqsi minn Duzina fuq il-Parroċċa tiegħu rrисponda li huwa "PAROCHUS ET CURATUS ECCLESIAE SANCTI PAULI EXTRA MOENIA CIVITATIS VETERIS MELITENSIS" — (Kappillan u Kurat tal-Knisja ta' San Pawl barra s-swar tal-Belt l-antika ta' Malta). Żied ukoll: "La mia PARROCCHIA l'ho ricevuta dal Papa, e fui esaminato dal Vescovo Cubelles, ed ho soggetto alla mia PARROCCHIA 800 anime tra la città e lo Rabato; per conto di questa PARROCCHIA sono obbligato di ministrare tutti li sacramenti e di più della messa nelle Domeniche e le altre feste solenni, e sermocinare le feste al POPOLO; come PARROCO sono obbligato al coro della Cattedrale un di della settimana ed ogni 15 di una messa. — E come Arciprete della Città sono obbligato celebrare 7 messe alla Cattedrale, cioè la prima di Natale ecc.

(Il-Parroċċa tiegħi rċevejħha mingħand il-Papa u eżaminani l-Isqof Cubelles, u għandi sugġetti ghall-PARROċċA tiegħi 800 bejn il-belt u r-Rabat — akkont ta' din il-PARROċċA jiena obbligat li namministra s-Sagamenti, u barra minn dan li nqaddes fil-HDUD u fil-Festi oħra solenni u nippriedka fil-festi lill-poplu; bhala Kapillan KURAT jiena obbligat ghall-kor tal-Kattidral f'għurnata wahda kull ġimgha u kull hmistax għal quddies; u bhala Arċipriet tal-Belt jiena obbligat li nqaddes

F'dan ir-ritratt tidher l-Istatwa ta' San Pawl b'Salib maġenbha, li tinsab fir-Rabat, fiċ-ċimiterju antikissimu, li skond it-tradizzjoni kostanti miġjuba mill-ahjar storici, f'dan il-post San Pawl kien jiġi priedka u li minn hawn instema' anki minn Ghawdex.

7 darbiet fil-Kattidral, jiġifieri l-ewwel waħda fil-Milied, ecc.). Minn dawn ir-risposti ta' l-imsemmi Arcipriest Micallef de Agatiis jirriżulta ċar li l-PARROċċA kienet San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, u mhux il-Kattidral.

Fil-Memorial li l-Arcipriest de Surdo fl-1549, jiġifieri qabel l-imsemmija Viżta ta' Mons. Duzina, kien indirizza lill-Vigarju ta' dak iż-żmien Dun Giuseppe Manduca, fejn kiteb: **Venerabile antrum PARROCHIALIS ECCLESIAE S. PAULI · EXTRA**

MUROS” (Venerabli GHAR tal-KNISJA PARROKKJALI ta’ S. Pawl barra s-Swar), u jid: “Eaque ECCLESIA cum ejus coemeterio post Passionem Jesu Christi PRIMA INTER OMNES ECCLESIAS CONSTITUTA PERHIBETUR.” — (Listess KNISJA hija magħduda bħala L-EWWEL WAHDA FOST IL-KNEJJES L-OHRA KOLLHA WARA L-PASSJONI TA’ KRISTU).

Mill-provi favur din il-PARROKKJALITA’ miġjubin fil-kawża li saret bejn din il-Knisja u l-Kattidral quddiem is-Sagra Kongregazzjoni tal-Konċilju, fejn, billi ż-żewġ partijiet kontendenti sostnew it-tnejn li l-PARROCCA (kif effettivament kienet) kienet waħda, gie propost id-dubju: “Liema hija l-Parroċċa? Il-Knisja ta’ San Pawl barra s-Swar, jew il-Kattidral?” Iżda “għall-mument”, din il-Kongregazzjoni ġhal dan id-dubju rrīspondiet fl-1898, “non esse inter loquendum”, jiġifieri “ma tindahalx”; għidna “għall-mument”, għaliex kif naraw aktar ‘il quddiem din l-istess Kongregazzjoni fil-21 ta’ April 1917, u “per esclusione” għiet irsolviet mingħajr tlaq-liq dan id-dubju favur il-Knisja ta’ San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, u qabel, fl-1902 isseparat minn xulxin lil dawn iż-żewġ knejjes.

Minn fost dawn il-provi nagħħlu dawn li gejjin.

Li l-Quddiesa “Pro Populo” li l-Kappillan ta’ kull Parroċċa huwa obbligat iqaddes, f’dan il-każ kienet issir waħda biss u mhux tnejn; kieku kienu żewġ parroċċi kien ikollhom jitqaddsu tnejn.

Li kwalunkwe beneficiju kurat huwa kompost minn żewġ elementi, jiġifieri: mill-jus percipiendi fructus (dritt li tiehu r-renti), u mill-officium sacram (uffizzju sagru).

Issa huwa fatt, li l-Kattidral lill-Arcipriet ma kienx jagħti l-ebda pensjoni, anzi mill-istess Abela u minn “Accordio” rregistrat fl-Arkivju tal-Gvern jirriżulta: “Li l-Arcipriet tal-Kattidral ir-renti li kellu kien” (u għadu) jiġborhom mill-beni li kieno jappartjenu eskużiżiav lill-Knisja Parrokkjali ta’ San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat; għaliex il-Prependa Arcipretali tal-Kattidral għiet iffirmata mill-beni li kellha l-Knisja Parrokkjali ta’ San Pawl barra s-Swar.” U mill-banda l-ohra “hadd ma jista’ jieħad li l-Arcipriet tal-Kattidral ma kienx jista’ jeżercita l-ministeru tieegħu bħala KURAT ta’ San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, qabel ma jieħu, kif effettivament kien jieħu, pussess ta’ Kappillan f’din il-Knisja. U għalhekk “si beneficium propter officium” (iekk beneficiju minħabba l-uffizzju) jirriżulta car li l-KNISJA TA’ SAN PAWL BARRA S-SWAR KIENET IL-PARROCCA U MHUX IL-KATTIDRAL. Di pju jirriżulta wkoll f’din il-kwistjoni, li meta l-Arcipriet tal-Kattidral kien jonqos mill-Kor tal-Kattidral, ghalkemm waqt l-eżerċizzju tal-ministeru tiegħu bħala Kurat, kien jiġi ppuntat. Kieku l-Kattidral kienet il-Parroċċa l-Arcipriet ma kienx jista’ jiġi ppuntat fil-każ li l-assenza tiegħu tkun ikkaġġunata minħabba l-eżerċizzju tal-ministeru tiegħu.

Għalkemm kif ga rajna s-Sagra Kongregazzjoni tal-Konċilju kienet irrispondiet fl-1898 li ma tindahalx, “non esse interloquendum” fil-kwistjoni liema kienet il-Parroċċa: “San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat,” jew inkella “l-Kattidral ta’ l-Imdina,” għara: li fil-21 ta’ April 1917 quddiem l-istess Kongregazzjoni għiet diskussa l-kwistjoni: min kellu jagħti lill-Isqof fil-Viċċa Pastorali li jaġħmel fir-Rabat, u fl-Imdina, is-solita VITELLA — l-Arcipriet tal-Kattidral jew il-Kappillan ta’ San Pawl barra s-Swar? — U din id-darba din il-Kongregazzjoni in riferenza għall-Knisja Parrokkjali ta’ San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, iddiċċi: “Haec paroecia haud nata est ex dismembratione territorii parochiae cathedrali ita ut nova dici possit..... sed est paroecia PREEXISTENS, quae fuit successive unita archipresbyteratui Ecclesiae Cathedralis et ei, parochialitatis statu firme manente sub unico rectore per duo circiter saecula subjecta mansit. Cum igitur hodie illa unio dissoluta fuerit, utrumque beneficium suam primaevam iħtconomiam, ut ajunt, est adeptum unde salva novitatem exclusivi et individui rectore, in coeteris paroecia regenda est juribus et con-

Tel. C. 25454

CARMELO DELIA (1890) & SONS

163, St. Lucia Street, Valletta.

HIGH CLASS FURNITURE MANUFACTURERS
AND TIMBER MERCHANTS

PERFECT WORKMANSHIP GUARANTEED — PERIOD & MODERN
DECORATIVE FURNITURE A SPECIALITY

ALSO

DISTRIBUTORS FOR "BINTEX"

SUPER FOAM MATTRESSES & CUSHIONING

THE BEST MATTRESSES IN THE WORLD

WIDELY RENOWNED FOR

FREE FROM ANY ODOUR
LIFELONG DURATION

MOTH & GERM RESISTANCE
COOLNESS IN HOT WEATHER

RTC NEONGLOW (Amal) Ltd.

MANUFACTURERS' OF :—

NEON SIGNS, LUMINOUS TUBES AND PERSPEX SIGNS.

ASK FOR

TICINO Switches

THE FEATHER TOUCH OPERATION SWITCH
SIMPLE TO INSTALL, SILVER CONTACTS,
GUARANTEED FOR FIVE YEARS.

ENQUIRIES :—

RTC NEONGLOW LTD.

109, Old Mint Street, Valletta

Tel. C. 26979

suetudinibus, quibus per saeculae est usa.”

Jigifieri: Din il-parroċċa ma twilditx bid-diżmembrazzjoni mit-territorju tal-Parroċċa tal-Kattidral, u għalhekk tista' tgħidilha gdida....., imma hija parroċċa PREEZISTENTI li suċċessivament giet unita ma' l-Arcipretura tal-Knisja Kattidrali, u għaliha, bla ma tilfet xejn mill-Parrokkjalitā tagħha, baqgħet suġġetta għal retturi uniku għal cirk ġewg sekoli. U billi l-lum dik l-unjoni giet mahlula kull waħda minnhom kif ighidu akkwistat il-benefiċċju ta' l-awtonomija li kellha qabel, u kwindi salva n-novità li kull wahda minnhom akkwistat retturi għaliha eskluzivement, fil-hwejjeg l-ohra l-parroċċa għandha tiġi mmexxija skond id-drittijiet u l-konswiġġi li għamlet użu minnhom għal sekoli shah).

B'din id-deċiżjoni, billi ż-żewġ partijiet sostnew bis-shiħ — u kif effettivament kien — fil-kawża ta' qabel ta' bejniethom, li l-parroċċa kienet waħda, indirettament u kontra dak li kienet qabel irrispondiet bin-“*non esse interloquendum*”, l-istess Sagra Kongregazzjoni tal-Konċilju giet iddikjarat: *li verament il-Parroċċa kienet waħda u kienet dik ta' San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, u li “per eskluzjoni” sa l-1902 (meta saret l-iżmembrazzjoni msemmija) il-Kattidral qatt ma kien Parroċċa.*

Xi kittieba biex jippruvaw iwaqqgħu din il-verità storika ħarġu bl-asserzjoni u qal lu li l-Knisja ta' San Pawl barra s-Swar ma kinitx mibniha qabel is-sena 1575.

Il-Knisja li hemm il-lum bdiet tinbena fl-1653 u tlestit fl-1681, permezz tal-generozietà tan-Nobbli Sinjura Gusmana Navarra. Din il-Knisja nbniet minn flok oħra li kien hemm qabel, fuq disinn ta' l-Arkitett Bonamico. Id-disinn tal-faċċata ta' barra ta' din il-knisja huwa uniku u originali, u bosta drabi gie ammirat minn kritieki kbar barranin. Hemm min ighid li l-glorja grandjuža ta' l-angli mis-saqaf sa l-art li kien hemm fil-Kappelluni, biċċa madwar l-Ispirtu s-Santu li hemm skolpít fuq nett u biċċa oħra li kienu jżommu l-kwadru ta' taħtu, u li vandalikament ġew imkissra madwar sittin sena ilu, saret fuq id-disinn ta' Lorenzo Gafa.

Skond it-tradizzjoni, fil-kors tal-bini ta' din il-knisja l-imsemmija Nobbli **Gusmana** Navarra, kienu spiċċawħla l-flus, u naturalment sabet ruħha wisq konfuża. Iżda darba waħda meta kienet hekk imdejqa Itaqqa' magħha wieħed xiħ li ma kienet ratu qatt u ta borża flus, u b'hekk hija setgħet tkompli l-bini ta' din il-Knisja. Wara din il-ġrajja, billi dan ix-xiħ li deherx iżżejjed, kulhadd beda jgħid u jaħseb li dak ix-xiħ kien l-istess San Pawl.

Din il-knisja ghall-ewwel kellha biss il-Kappellun ta' San Anton, għaliex il-Gran Mastru Cottoner qatt ma ried jagħti l-permess lil din in-Nobbli Gusmana Navarra, li tibni l-Kappellun l-ieħor, li jokkupa biċċa mill-foss l-antik tar-Rabat, iżda dan il-permess hija qalghetu meta gie elett il-Gran Mastru Carafa fl-1680 u b'hekk hija setgħet taqta' xewqitha u tkompli din il-knisja minn kollox.

In-Nobbli Gusmana mhux biss bniet il-knisja imma wkoll iddotatha b'taghmira ta' arġenteriji u hwejjeg oħra meħtieġa, fosthom insemmi: 3 lampieri, wieħed kollu tal-fidda kbir, u tnejn oħra izgħar tal-fidda wkoll, imżejnejn b'ornamenti tal-bronz indurat, tagħmira għandieri kbar tal-fidda, baċċi kbar bil-buqar tal-fidda u għandieri oħra zgħar tal-fidda. Għamlet a spejjeż tagħha l-kwadri sbieħ tan-Nawfräġju ta' San Pawl u l-lunetta ta' fuq, li tirrappreżenta l-glorja ta' San Pawl meta tela' s-sema, it-tnejn huma mill-isbah kwadri tal-pittur Malti Stefano Erardi, u dawk tal-kappelluni, jiġifieri Sant'Anton, opra sabiħa tal-pittur Malti Marulli, u San Stiefnu, opra grandjuža ta' Mattia Preti.

Jirrakkuntaw ix-xju tagħna li Mattia Preti kien ha fastidju għal Gusmana billi l-kwadri l-ohra ma kinitx ikkommissjonathom lilu, u li għalhekk kien għażel bħala suġġett tal-kwadru tiegħu t-taħġira ta' San Stiefnu, billi qabel għal kwadri l-ohra kienu skartaw, bħalli kieku lilu haġġgruh ukoll: ighidu wkoll li huwa pinga f'dan

Buy

LOMBARDI SOUPS

Save

LOMBARDI PACKETS

Exchange for

FREE GIFTS

Agents: ALF. MIZZI & SONS, 17 Zachary Street, Valletta.

THE ORIGINAL ENGLISH DISPENSARY

OPPOSITE ST. JOHN'S CLOCK, VALLETTA.

Established A.D. 1816

**The Oldest Pharmacy
— in the Island —**

Leading Well Over a Century for

**PROMPT, EFFICIENT SERVICE and RELIABLE
QUALITY.**

**A VAST ASSORTMENT OF
STANDARD PHARMACEUTICALS, REFINED
COSMETICS and TOILET PREPARATIONS.**

il-kwadru fil-prima fila, wieħed mill-manigoldi b'dahru lejn min ihares lejn il-kwadru b'disprezz għal Marulli (għalkemm dan il-pittur huwa wieħed mill-ahjar ta' Malta) li kien pinga l-kwadru tal-kappellun l-ieħor u li jiġi faċċata ta' dak ta' San Stiefnu.

Din in-Nobbli Sinjura ffundat ukoll fil-kappellun ta' Sant'Anton ġuspatronat tagħha, Abbazija b'renti sbieħ, u, skond ma jgħidu, riedet tagħmel fondazzjonijiet ohra akbar li kienu żgur jagħmlu unur lill-istess knisja, kieku l-Arcipriet ta' dak iż-żmien Gio. Ant. Cauchi, ma ostakolax ix-xewqa tagħha fuq id-daqq tal-qanpiena l-kbira fl-okkażjoni tal-mewt tagħha.

Id-dar fejn kienet tqoqħod din il-kbira benefattriċi hija dik qrib din 'l-knisja, fil-kantuniera tal-Pjazza Parrokkjali, quddiem il-bieb ta' l-istess knisja li permezz tiegħu minn din il-Pjazza tidħol fiz-zuntier, li huwa parti mię-cimiterju storiku, antikissimu u famuż li ġa semmejna, fejn skond kif (fost l-ohrajn) kiteb Patri Geronimo Manduca, kienu jridu jindifnu sahansitra bosta nobbli barranin, billi min jindif f'dan iċ-ċimiterju, kien jirbah l-istess indulgenzi konċessi lill-Campo Santo Vaticano ta' Ruma, mill-Papiet.

Qabel l-1653 kien hemm knisja oħra, li kienet qiegħda tinbena (flok oħra qabilha wkoll) fl-1575, kif jirriżulta mill-Viżta Pastorali ta' Mons. Duzina u mill-Abela. Dan jinsab ikkonfermat ukoll: i) Mill-Viżta Pastorali ta' l-Isqof Cubelles ta' l-1555, fejn dan l-Isqof kien ordna li jsir l-inventarju tal-beni ġġogali u paramenti ta' din il-knisja, u fil-25 ta' Gunju ordna li tinbena mill-ġdid u assenja minn butu 50 oħra (uqija) għal dan il-bini; ii) mit-testment tan-nobbli ġurat Andrea Manduca li sar fl-atti tan-Nutar Brandano Cascaro fil-11 ta' Gunju 1551; iii) mill-memorjal li l-Arciprietary tal-Kattidral De Surdo kien indirizza fl-1589 lill-Vigarju ta' dak iż-żmien Dun Gius. Manduca; iv) mill-fondazzjoni ta' quddies li ordna Orlando Tonna l-atti tan-Nutar Lorenzo Farrugia fid-29 ta' Marzu 1491; v) u milli kien ordna Cataldo Cosborilla fl-Atti tan-Nutar Antonio Azzopardi dwar il-5 ta' Awissu 1414. Minn dan jidher li f'din is-sena, jekk mhux l-istess knisja li flokha kien ordna li ssir oħra l-imsemmi Isqof Cubelles, probabbilment oħra qabilha, u forsi dik li minnha gie trasferit il-Kattidral ta' gewwa l-Imdina, kienet teżisti wkoll.

Li qabel, din il-Knisja ta' San Pawl barra s-Swar kienet teżisti wkoll, jiġifieri sal-miġja tal-Konti Ruggieru f'Malta, jirriżulta mill-hajja ta' San Publju, miktuba mill-Avukat Bartolomeo Mifsud Lopiscopo u mill-oħra, li meta dan sar Kappuċċein kiteb taħt l-isem ta' Padre Pelagio, kif ukoll mir-relazzjoni li l-Isqof Gargallo għamel lis-Santa Sede meta rrelata: "**LI MINN DIN IL-KNISJA GIE TTRASFERIT IL-KATTIDRAL GEWWA L-IMDINA.**"

Li kienet teżisti wkoll fi żmien id-dominju tas-Seracini, għalkemm ma nistghux nħidu f'liema stat dak iż-żmien kienet tinsab, huwa ġert, ghaliex fis-sena 878 naqraw fl-ittra ta' Patri Teodosio li "Il-wijsq qaddis Isqof ta' Malta kien priġunier, sa-qajh marbuta bil-ktaġjen, fil-habs ta' Palermo". Mill-ittra tal-Papa San Girgor il-Kbir bejn l-ahħar tas-seklu sitta u l-bidu tas-seklu seba', jirriżulta wkoll li din il-knisja kienet wieqfa, ghaliex dan il-Papa kiteb lill-Arcisqof ta' Sirakuża biex iwaqqaf minn Isqof lil Lucillo, li dak iż-żmien kien Isqof ta' Malta, u li kien abbuża mill-poter tiegħu; qablu, fis-sena 501, Malta kellha bħala Isqof lil Costantino, u kif iridu jgħidu xi kittieba u storiċi, fis-sena 451 kellha Isqof lil Acacio. Dan kollu jqarrabna dejjem lejn is-sena 318 meta setgħet tinbena l-ewwel knisja pubblika ta' San Pawl barra s-Swar fuq il-Grotta Mqaddsa tiegħu, billi l-Imperatur Costantino ta-l-libertà lill-insara bil-famuż Editt ta' Milan.

Xi hadd forsi jgħid: nammetti li f'dan iż-żmien kollu Malta kellha l-knisja tagħha, imma b'daqshekk mhux pruvat li din il-knisja kienet ta' San Pawl barra s-Swar! Dan kollu veru; iż-żda sal-miġja tal-Konti Ruggieru, jiġifieri sakemm il-Kattidral ta' gewwa l-Imdina ma ġiex ittrasferit mill-Grotta Mqaddsa ta' San Pawl u

GI GI

PROPRIETORS:

LEWIS AQUILINA & CO.

54, MAIN STREET,

RABAT

GOLD, SILVER & E.P.N.S.

PRESENTS FOR ALL OCCASIONS

WATCHES, CLOCKS, ETC.

WATCH REPAIRER

Tel. Rabat 197

TONY'S TAILORING

"TAILOR OF TODAY"

51, Gusman Navarra Str.,

RABAT.

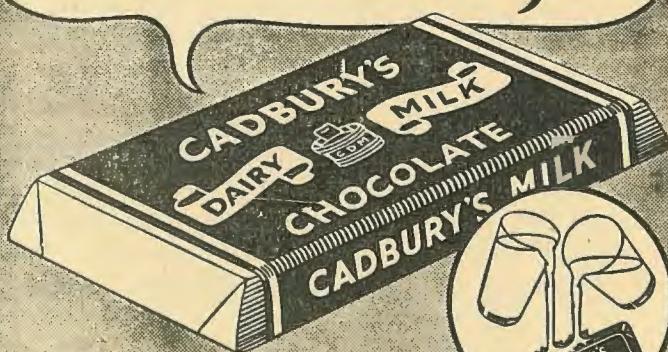
LEADING TAILOR

INTERESTED IN

LADIES & GENTS

SUITINGS.

I want Cadburys

Agents: Messrs. C. MIFSUD & Fllo.

254, St. Paul's Street, Valletta.

Tel. Dial 25535

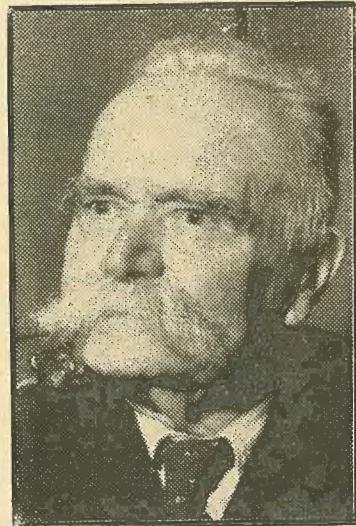
mill-knisja għaliha imsemmija u li nbniet fuq din il-Grotta magħha magħquda u ġaġa waħda magħha "Ut unum corpus", il-knisja principali u l-Kattidral ta' Malta, jiġi-fieri l-Knisja Episkopali, il-Knisja ta' dak l-Isqof ta' Malta li kien marbut bil-ktajjen fil-habs ta' Palermo, il-Knisja ta' Lucillo u ta' Costantino baqgħet unikament din il-Knisja ta' San Pawl barra s-Swar; għalhekk meta naqraw fl-Alapide, b'miż-ferenza għall-knisja li nbniet hdejn il-Grotta Mqaddsa l-kliem "QUAE PER MULTA SAECULA FUIT MATRIX ET EPISCOPALIS TOTIUS INSULAE" (li għal bosta sekoli kienet il-Matriċi u Episkopali tal-Gżira kollha) ikollna d-dritt kollu nirrepetu li mis-sena 313 sa meta baqgħu jaħkmu s-Saračini f' Malta, il-Knisja ta' San Pawl barra s-Swar, tar-Rabat, baqgħet il-MATRICI U EPISKOPALI TAL-GŻIRA KOLLHA.

Fiċ-ċimiterju antikissimu, storiku u famuż ta' ma' ġenb din il-knisja, li kien wisq akbar, u li skond Patri Gerolamo Manduca kien jasal sa fejn il-lum hemm l-Isptar ta' Santu Spirtu, kien hemm fl-antik 21 knisja, 9 minnhom ġuspatronati bil-benefizzji fundati fihom. Dawn il-benefizzji għadhom jittieħdu sal-lum u dawn il-knejjes antikissimi u fundati mill-ahjar familji Maltin gew profanati, biċċa minn Mons. Duzina fl-1575, u biċċa wara, u l-obbligi u l-kwadri tagħhom gew ittrasferiti fil-Knisja Parrokkjali.

NOTA: In-Nutar F. Catania miet fis-26 ta' April 1960, fl-ettà ta' 88 sena. Permezz tat-testment sigriet li kiteb huwa stess, ħalla eredi universali tiegħi lill-Knisja Matriċi u Proto-Parrokkjali ta' Malta, il-Knisja ta' San Pawl tar-Rabat, li huwa kien tant iħobb.

F'dan iċ-ċimiterju hemm salib bl-iskrizzjoni tiegħu li jimmarka l-post (qrib il-Grotta Mqaddsa ta' San Pawl u qrib wieħed mill-bibien principali tal-belt l-antika), fejn San Pawl kien jipprietka u fl-istess hin instama' minn Ghawdex. Din it-tradizzjoni nsibuha kkonfermata fix-Xewkija, Ghawdex, fejn hemm skrizzjoni oħra li tfakkarna f'dan il-miraklu.

Fost il-kwadri l-oħra antiki u sbieħ li jżejnu din il-knisja nsemmu t-titular l-antik fuq l-injam, li sar fl-1588, u dawk ta' San Mikiel, tal-Mattias, magħmul bi spejjeż tal-hwienet tar-Rabat, fl-1690, u fil-gholi ta' l-istess Kapella ta' San Mikiel, hemm kwadru żgħir ovali tal-Missier Etern, ta' l-istess Mattias, li kif igħidu, biex il-pittur għamel dan il-kwadru kienu tawh xehda tal-ghasel tan-nahal; il-kwadru tal-Kurċifiss kien gie mijxub minn Ruma, fl-1684, minn Dottor Melchiorre Cagliares, ir-raġel ta' Gusmana Navarra; dak ta' Sant'Anna huwa ta' Erardi, magħmul fl-1667; u tas-Sagra Familja u tal-Qalb ta' Gesù xogħol tal-pittur Malti Francesco Zahra.

Fost il-kwadri li jinsabu fis-Sagristija ta' din il-knisja hemm ir-ritratt tan-

PHILIPS KEROGAS COOKERS

JAGHTUK

SERVIZZ . . . .

Kerogas huwa gas veru li
jagħti servizz ta' gas tajjeb

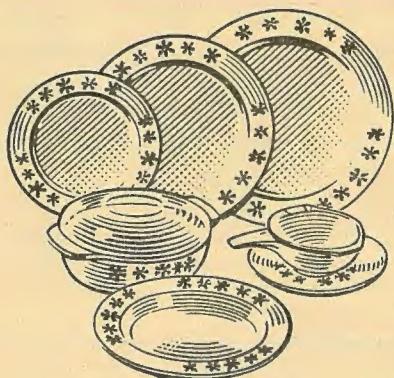
SIGUREZZA . . . .

Kerogas hu ta' pressa
baxxa u ma fih biża ta' xejn

EKONOMIJA . . . .

It-tisjir bil-Kerogas huwa irħas mit-
tisjir bil-pitrolju.

Kif avżati fiċ-Cinemas

“PYREX”

OVEN-TABLE GLASSWARE

CLEAR COLOURED
OF BEAUTIFULLY
DECORATED

USE IT ON YOUR TABLE

GIVE IT AS A WELCOME GIFT FOR ANY OCCASION

“PYREX” A PLEASANT TO OWN — A JOY TO USE

Obtainable at Leading Stores

Trade enquiries from Agents:

“PETROLEA”

SPECIALISTS IN MODERN HOUSEWARES

MERCHANTS STREET,

VALLETTA

DIAL 25971

Nobbli Sinjura Gusmana Navarra, benefattrici kbira ta' din l-EWWEL KNISJA li kellha l-bidu tagħha fis-sena 60 ġewwa dik il-Grotta Mqaddsa ta' San Pawl, li huma haga waħda, u li baqgħet dejjem ħajja u aktar qawwija sal-ġurnata tal-lum, u għalhekk bir-raġun kollu aħna nfakkru f'din is-sena 1960, id-dsatax-il ċentinarju tal-Fondazzjoni ta' din l-EWWEL KNISJA, L-EWWEL KATTIDRAL, IL-PROTO-PARROKKJALI, IL-MATRICI U L-ARČIMATRICI TAL-GŻIRA li minnha ħarġu maż-żmien il-KNEJJES KOLLHA TA' MALTA.

MATRIX TOTIUS INSULAE

Minn Dun GUZEPP BORG, Lic.D.

P. Tumas Fazello kieb: “X’jista’ jinsab ġewwa Malta tagħna, li ma jitkellimx, ma jsemmix, ma jqimix, ma jadurax lil Pawlu?” Il knejjes dedikati lill-Appostlu Missierna, statwi u triqat, u monumenti oħra, kollex ifakkarna fil-migja u l-qagħda fostna ta’ l-Appostlu tal-Ġnus.

Izda jekk dan kollu ifakkarna fin-Nawfragju ta’ San Pawl f’Malta, il-Grotta ta’ S. Pawl tar-Rabat tipprova dan in-Nawfragju, u tfakkarna bhal xejn iż-żejjed fil-konverżjoni tal-poplu Malti ghall-Fidi ta’ Kristu, fil-kobor tal-Knisja u tal-Ġzira tagħna.

Jekk Malta hija celebri ghall-istorja tagħha taż-żmenijiet tal-qedem, hija laħ-qed li-oħla glorja meta għarfet lil Kristu, għaliex iġġieldet, u harget rebbieha fuq l-egħidewwa tat-Twenmin Imqaddes tagħha. Jitkellmu s-swar u l-fortizzi, isemm u leħenhom il-qalbienna maqtula mill-ghadu, u iġħidulna li kull sagrifċċu tagħhom kien magħni u għal Kristu u ghall-Fidi tiegħu. Lisbah u l-aqwa glorja tagħna, immela, tahilna n-Nawfragju ta’ San Pawl.

Il-Kotba Mqaddsa iġħidu li Pawlu sofra l-gharqa fuq ix-xtajta ta’ Malta. Cahdu x-uħud li “Malta”, imsemmija minn S. Luqa hija l-ġzira tagħna, u kontra dawn qamu l-ghorriet. “Prova ta’ dan in-Nawfragju,” iġħidilna P. Injazu Ricci, “hija l-famusa u tawmaturga Grotta ta’ San Pawl, mizmuma mill-Maltin tagħna bl-akbar għożza bhala xhieda u argument tal-migja ta’ l-Appostlu, fejn principalment saret is-sahha ta’ l-erwix u l-konverżjoni ta’ dawk lewwel iffortunati pajżani tagħna” (Mss. 2+6 fil-Biblijetka).

Jiftahar il-barrani bit-tifkiriet ta’ l-Appostlu li għandu f’pajjiżna; bħalhom ji-f-tħaha kull Malti li fil-ġzira tiegħu jinsab “post, li fih hemm imwaqqfa Knisja, li huwa oaddis u devot bil-bosta, għaliex fih San Pawl, u fih spiss semma l-kel ma t’Alla” (Mons. Duzzina fil-Viżta Pastorali, 1574).

Jiftahar kull Malti li l-Knisja tiegħu għiet imwaqqfa fil-bidu nett tal-Kristjanċi mu; li biss fiti snin wara l-mewti ta’ Kristu huwa kellu f’pajjiżu wieched mill-gherien ikkonsagrat l-Alla Veru, għaliex “ir religjon nisranija f’Malta, kellha n-nieqa tagħha fl-gherien, billi l-Appostlu San Pawl, biex jiskansa l-odju u l-persekuzzjoni ta’ l-Imperatru Rumani, ikkonsagra l-Grotta (ta’ S. Pawl) għall-qima ta’ Alla (Man-duca — Vita di S. Publio, c. 2).

Jiftahar kull Malti bil-Grotta ta’ San Pawl, għaliex “din il-Grotta kienet lewwel Matriċi u Kattidral Veskovili ta’ din id-djoeysi, u baqgħet Matriċi u Veskovili sat-tkeċċiġa tas-Saracini fl-1090” (P. Pelagio, mss. 142); hija wkoll “veru pedament tal-Knisja Kattidrali, u minnha ġej l-Episkopat ta’ din id-djoeysi Maltija” (mill-Arkivju tal-Kattidral, Miscellanea, Vol. XXII), l-Episkopat imwaqqaf fostna mill-Appostlu Pawlu u li baqa’ ġej saż-żminnijiet tagħna.

Ftahru bil-Grotta l-Maltin ta’ qabilna u għarrfuha mad-dinja kollha bħala l-aqwa teżor ta’ Malta. Il-barranin, xched Mons. A. Bartolo fl-1608, “gew fi żmiem minn diversi pajjiżi, ukoll nies mill-Italja, Franja, Spanja, Fjandra, Germanja, Polonja, u magħħom tkellimt u żammajjethom ġewwa dari, u meta staqsejthom għal-fejn gew (Malta), weġġbuni li r-raquni kienet id-devozzjoni lejn il-Grotta ta’ San